

*Alicja Ungeheuer-Gołąb*¹

University of Rzeszów
ORCID: 0000-0002-3187-7150

O ZWIĄZKACH PEDAGOGIKI Z LITERATURĄ DZIECIĘCĄ W ŚWIETLE SYLWETKI STANISŁAWA JACHOWICZA

About Connection between Pedagogy and Children Literature
in the light of Vita of Stanisław Jachowicz

Summary: The article presents the vita of Stanisław Jachowicz – the author of literary works for children in Poland as well as the educationalist living in the XIX century. The authoress characterises briefly the main areas of his literary, pedagogical and social activity. She takes into account the meaning of Jachowicz's activity for the development of contemporary literature for children. The silhouette of the writer-educationalist is presented as a background to take a subject of connections between pedagogy and children literature. An attempt has been made to point to common areas and influences, that determine pedagogical function of literary works for young readers. The authoress accentuates the co-existence of pedagogical ideas and messages included in literary works for children in the times of its development.

Keywords: literature for children, pedagogy, Stanisław Jachowicz

„[...] dzieci niech mnie sądzą...”

Stanisław Jachowicz

¹ Dr hab. Alicja Ungeheuer-Gołąb, prof. UR – University of Rzeszów, Faculty of Pedagogy.
Address: ul. Ks. J. Jałowego 24, 35-010 Rzeszów; e-mail: a_unge@ur.edu.pl.

Wprowadzenie

Ostatnie lata przyniosły w Polsce intensywny rozwój badań nad literaturą dla dzieci (literaturą dziecięcą), dzieckiem i dzieciństwem. W wielu ośrodkach uniwersyteckich powstały placówki badawcze, które obejmują namysłem historię i rozwój literatury dziecięcej, prowadzą badania biograficzne związane z twórcami utworów dla dzieci, badania recepcji itp. Droga, jaką przebyły bajeczki i powiastki dla dzieci od nieinteresujących nikogo i uznanych za infantylne tekstów do ukochanych przez odbiorców „pieśni dzieciństwa”, była długa i wyboista². Warto więc wspomnieć dzisiaj – w 223. rocznicę jego urodzin (1796–1857) – człowieka wybitnych zasług w tej dziedzinie – Stanisława z Dzikowa, czyli Stanisława Jachowicza, pisarza i pedagoga, uznawanego za ojca i twórcę polskiej literatury dla dzieci³.

Dzieje wychowania dziecka znaczone są piętnem niezrozumienia jego sytuacji przez kręgi dorosłych, głównie tych, którzy zarządzają funduszami, polityką oświatową, reformowaniem edukacji, a w skrajnych przypadkach także rodziców⁴. Od czasów Jana Henryka Pestalozziego, który jako jeden z pierwszych zainteresował się sprawą wychowania najmłodszych, programy wspomagania

² *Beniaminek czy podrzutek, głosy o literaturze dla dzieci i młodzieży*, wyb. Hanna Bielawska (Warszawa: Nasza Księgarnia 1982).

³ Najbardziej wyczerpującą pracą na temat życia i twórczości Stanisława Jachowicza jest biografia napisana przez Izabelę Kaniowską-Lewańską. Autorka ta opierała swe przemyślenia na rękopisach i wydaniach źródłowych z XIX wieku. Zob. też: *Stanisław Jachowicz. Życie, twórczość, działalność* (Warszawa: Nasza Księgarnia 1986). Inne istotne prace na temat działalności pisarza powstałe w XX wieku to m.in.: Stanisław Karpowicz, Aniela Szycówna, „Nasza literatura dla młodzieży”, w: Aniela Szycówna, *Rys historyczny literatury dziecięcej* (Warszawa: Księgarnia Naukowa 1904), 41–107; Zygmunt Kolasiński, „Miejsce i data urodzenia Stanisława Jachowicza”, *Słowo* 149 (1908); Jan Muszkowski, „Geniusz serca. Z powodu 75-letniej rocznicy śmierci Stanisława Jachowicza”, *Ruch Pedagogiczny* 3 (1933), 97–103; Krystyna Kuliczewska, „Stanisław Jachowicz”, *Odrodzenie* 16 (1947); Elżbieta Durczyńska, „Jachowicz – współtwórca polskiej literatury dziecięcej”, *Życie i Myśl* 7/8 (1951); Ksawery Prek, *Czasy i ludzie* (Wrocław: Ossolineum 1959); Lidia Żarów-Mańszewska, „*Dziennik dla Dzieci* Stanisława Jachowicza”, *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 4 (1961), 125–176; Wielisław Eugeniusz Skrodzki, *Wieczory piątkowe i inne gawędy* (Warszawa: PIW 1962); Izabela Kaniowska-Lewańska, *Stanisław Jachowicz, życie i działalność* (Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna 1970); Jerzy Cieślowski, „Model Jachowiczowskiej bajki i powiastki”, w: tegoż, *Literatura i podkultura dziecięca* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy Ossolińskich 1975); Tadeusz Rojek, *Kałamarz z bajkami. Opowieść o Stanisławie Jachowiczu* (Warszawa: Nasza Księgarnia 1979); Ryszard Waksmund, „Liryka szarej godziny. Z zagadnień komunikacji literackiej w poezji dla dzieci”, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 547, *Prace Literackie* XXII (1981), 155–172; Ryszard Waksmund, *Literatura pokoju dzieciennego* (Warszawa: Nasza Księgarnia 1986); Alicja Baluch, „Sacrum – przekroje tematyczne (od Jachowicza do Kulmowej)”, w: tejże, *Czyta, nie czyta... (o dziecku literackim)* (Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne 1998), 72–83; Alicja Ungeheuer-Gołąb, „O dydaktycznych wierszach Stanisława Jachowicza”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Pedagogika i Psychologia* 4, 46 (2007), 155–164.

⁴ Na obojętną początkowo sytuację dorosłych wobec dziecka zwracają uwagę historycy. Zob. Philippe Ariès, *Historia dzieciństwa*, przeł. Maryna Ochab (Gdańsk: Wydawnictwo Marabut 1995, wyd. fr. 1960); Anna Kubale, *Dziecko romantyczne. Szkice o literaturze* (Wrocław: PAN 1984); Ryszard Waksmund, *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2001).

dzieci, szczególnie tych w trudnej sytuacji, upadały z powodu braku zaangażowania mecenasów⁵. Do pierwszych idei wychowawczych należy inspirowane myślą Jeana-Jacques'a Rousseau wychowanie naturalne, wśród drzew, łąk i ogrodów. Jak czytamy u Pestalozziego: „Kiedy ptak czarująco szczebioce i kiedy robak [...] pełza po liściu – przerwij ćwiczenia językowe. Ptak i robak uczą więcej i lepiej”⁶. Idea Pestalozziego o wpływie ogólnokształcącego nauczania na intelekt i moralną wrażliwość wychowanka trafiła także do Polski. Reprezentował ją Stanisław Jachowicz, który podobnie jak Pestalozzi, Svoboda i Fröbel, skupiał się na edukacji dzieci małych. Echa tej teorii pobrzmiwają w programie literackim Jachowicza. W jego powiastkach i bajeczkach dziecko, choć jeszcze nie w pełni, ale jednak zostaje wprowadzone z pomieszczeń domowych, a dorosły koncentruje się na sprawach malca. W tym względzie polski autor wyraźnie nawiązuje do rad Pestalozziego, który napominał, że najważniejsze w nauczaniu są nie wiadomości, ale rozwijanie funkcji myślowych. Ów twórca nauczania początkowego znacząco wpłynął na kierunek myśli pedagogicznej także w Polsce. Jego pomysł na edukację dzieci przywiózł do kraju Józef Jeziorowski (nauczyciel Seminarium Nauczycielskiego w Cielichowie, potem rektor Seminarium w Poznaniu)⁷. Kolejni pedagodzy – Beniamin Flatt, Tadeusz Wernik, Feliks Bentkowski, Marek A. Pawłowicz, następnie Antoni Marcinowski, Jan Kanty Krzyżanowski, Henryk Wernic – stopniowo adaptowali do polskiej praktyki osiągnięcia Szwajcara. Pedagogika Pestalozziego w jakimś sensie wyznaczała kształt i drogi rozwoju szkoły elementarnej w Polsce. Z wzorców tych czerpał też Konstanty Wolski, opracowując szkolny elementarz, a kolejni pedagodzy, m.in. Ewaryst Estkowski, Bronisław Trentowski, reprezentowali zbieżne ze szwajcarskim mentorem poglądy. Jan Władysław Dawid nawiązywał do idei Pestalozziego w *Nauce o rzeczach*. Nie bez powodu wspominam tu sylwetkę Pestalozziego, podobnie jak Jachowicz był bowiem nie tylko pisarzem, ale teoretykiem i praktykiem. Łączył twórczość literacką z żywą postawą pedagoga i rozumiał związek między jedną i drugą dziedziną.

W obecnych czasach napotyka się niekiedy szczególnie rozdzwiek w myśleniu o literaturze i pedagogice. Widoczne jest to zwłaszcza w podstawie programowej studiów na kierunku pedagogika, której efekty kształcenia nie obejmują w ogóle kontekstu wychowania przez literaturę⁸. Powstaje wrażenie, jakby dziedziny te

⁵ Ryszard Wroczyński, „Wstęp”, w: Jan Henryk Pestalozzi, *Pisma pedagogiczne* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, PWN 1972), X–XI.

⁶ Tamże, XIII.

⁷ Tamże, XXXIV.

⁸ Efekty kształcenia dla kierunku pedagogika według *Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce”* (Dz.U. 2018, poz. 1668); *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych* (Dz.U. 2018, poz. 1818); *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 września 2018 r. w sprawie studiów* (Dz.U. 2018, poz. 1861); *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 14 listopada 2018 r. w sprawie charakterystyk drugiego stopnia uczenia się dla kwalifikacji na poziomach 6–8 Polskiej Normy Kwalifikacyjnej* (Dz.U. 2018, poz. 2218).

w programie nauczania przyszlých nauczycieli zostały w sztuczny sposób rozdzielone w wyniku różniących je metod i narzędzi badań oraz przedmiotu eksploracji. Nie zawsze tak było. Literatura dla dzieci rodziła się bowiem właśnie w umysłach pedagogów, czyli tych, którzy zajmowali się dziećmi, na długo przed tym, gdy zajęcie to uczyniono dyscypliną naukową. Tekstów śpiewanych do snu, opowiadanych dla rozrywki i „nauczki” słuchały dzieci całego świata od zarania dziejów. Ów ludowy repertuar przekształcił się z czasem, pod wpływem utalentowanych i wykształconych twórców, w najpiękniejsze i najbardziej wartościowe dzieła⁹. Dziecięcy nauczyciele zauważyli, jak istotną rolę w przekazie informacji do dziecka gra rytm, rym, swoista melodia słowa – od prostych rymowanek po utwory liryczne. Zwrócono też uwagę na postać herosa – bohatera godnego naśladowania.

Stanisław Jachowicz – pedagog i poeta

W zarysowanym kontekście warto przypomnieć, że pierwsze i ważne książki dla dzieci pisali nauczyciele: Franciszek Fenelon, Jean-Jacques Rousseau, Lewis Carroll, Selma Lagerlöf. Do tego grona należy też Stanisław Jachowicz. Urodził się w szlacheckiej rodzinie w Dzikowie pod Tarnobrzegiem. Był synem Wojciecha Jachowicza – sędziego i rządcy w majątku hrabiego Tarnowskiego. Zachowane listy Wojciecha wskazują drogę wychowawczą, jaką polecał dla synów ojciec. Zwrócenie uwagi na ważną rolę nauki i pracy odzwierciedlało oświeceniowy porządek edukacji. W pismach tych są też niezwykle ważne myśli humanisty – o miłości do wszystkich ludzi bez względu na wyznanie, o roli słowa i umiejętności dawania przykładu poprzez działanie¹⁰. Wątki te są pokrewne nowoczesnemu myśleniu o wychowaniu dziecka, które wówczas reprezentowali pedagogzy ze szkoły Pestalozziego. Jest możliwe, że idee pedagoga żyły od lat w świadomości mądrych rodziców, zanim ten zebrał je i przedstawił światu. Rodzina Jachowiczów żyła w bliskim kontakcie z hrabią Tarnowskim i jego gośćmi. Byli to przedstawiciele ówczesnej inteligencji: Alojzy Feliński, Tymon Zaborowski, Michał Wyszkowski. Jak czytamy w biografii pisarza, w okresie wzrastania syna Tarnowskiego – Jana Feliksa, wychowywanego przez Tadeusza Czackiego, siedziba rodziny w Dzikowcu rozwinęła się pod względem kulturalnym – zgromadzono piękną bibliotekę, zbierano zabytki przeszłości: rękopisy, pamiątki, dokumenty, stworzono galerię obrazów¹¹. Środowisko to oddziaływało też najpewniej na atmosferę wychowawczą w domu Jachowicza.

⁹ Zdaniem Jerzego Cieślukowskiego najciekawsze pod względem artystycznym utwory dla dzieci powstały z inspiracji folklorystycznych. Por. Jerzy Cieślukowski, *Wielka zabawa* (Wrocław: Wydawnictwo im. Ossolińskich 1985).

¹⁰ Kaniowska-Lewańska, *Stanisław Jachowicz...*, 14.

¹¹ Tamże, 13.

Lata szkolne przyszłego pedagoga pieczętuje szkoła elementarna w Rzeszowie, którą wspomina jako miejsce germanizacji i dyscyplinowania uczniów, a następnie gimnazjum w Stanisławowie. Studia wyższe podjął na Uniwersytecie Lwowskim. Tam, mimo silnych wpływów zaborców, a dzięki liberalnym poglądom profesorów, młody Jachowicz zetknął się z literaturą polską i teatrem. Środowisko lwowskiej inteligencji, którą w jakimś sensie sam tworzył, dało jemu i innym polskim studentom powiew wolności, możliwość uczestniczenia w tworzeniu polskiej kultury – literatury, teatru, czasopiśmiennictwa („Pamiętnik Lwowski”). Jak zauważa Izabela Kaniowska-Lewańska, wtedy właśnie kształtowała się postawa obywatelska młodego Jachowicza. Odbywało się to między innymi w ramach działalności w Towarzystwie Ćwiczącej się Młodzieży w Literaturze Ojczyznej. Jachowicz zdobył w tym gronie przyjaciół wysoką pozycję, a jego działania w Towarzystwie sprowadzały się do aktywności obywatelskiej z pominięciem prywatnych celów. Świadczy to o zaangażowaniu poety w głoszone idee i w prace organizacyjne, jak choćby tworzenie koleżeńskej biblioteki. W tych latach podjął pierwsze próby pisarskie, na które złożyły się tłumaczenia i utwory własne – bajki, satyry, wiersze towarzyskie. Wygłaszał mowy na temat wychowania młodych mężczyzn, co było wyrazem ukierunkowania zainteresowań w stronę psychologii rozwojowej. Jachowicz łączy w swych rozważaniach myśl teoretyczną z zakresu rozwijającej się pedagogiki, antropologii, filozofii i podkreśla znaczenie takich metod jak: introspekcja, obserwacja, zbieranie opinii. Odwołuje się do myślicieli niemieckich i angielskich, wyrażając przekonanie, że badania empiryczne należy łączyć z szeroką wiedzą teoretyczną¹². Ponadto włącza do dyskursu pedagogicznego zagadnienia czytelnictwa i literatury, co znacznie rozszerza kontekst badanego tematu¹³.

Choć niejednokrotnie podejmowano próby opisu sylwetki Jachowicza, to od lat 70. XX wieku po lata ostatnie w niewielu pracach pedagogicznych wspomina się jego postać i dorobek. Refleksja o jego życiu i twórczości pojawia się jednak w rozprawach badaczy literatury dla dzieci. Warto odnotować, że książkę biograficzną o twórcy napisała Izabela Kaniowska-Lewańska – badaczka zajmująca się historią literatury. Wydaje się, jakby pedagogika „oddawała” Jachowicza literaturoznawcom, przyjmując za dominującą cechę jego aktywności pisarstwo dla najmłodszych. Choć podział dziedzin naukowych sprzyja ostremu rozdziałowi myśli z zakresu badań pedagogicznych i literackich, to w wielu przypadkach, a postać Jachowicza jest tego wyrazistym przykładem, nie jest to podejście słuszne. Sylwetka Jachowicza, jako pierwszego, który zajął się pisarstwem dla dzieci, będąc pedagogiem z zamiłowania i z zawodu, pokazuje, że dziedziny te wyraźnie się przenikają. Często trudno je rozdzielić, gdyż czerpią jedna z drugiej i „napędzają” wzajemny rozwój. Dziecko, które stało się głównym obiektem zainteresowań Jachowicza pisarza, było dla niego nie figurą poetycką, jak w twórczości romantyków, ale materiałem

¹² Tamże, 37.

¹³ Wyniki swej pracy Jachowicz przedstawił w studium pt. *O poznaniu ludzi*.

do kształtowania. Pisarz ten jako pierwszy zwrócił uwagę na dziecięcą potrzebę zabawy, na dziecięcy, nieco inny niż dorosłego, sposób przeżywania, zachowania, mówienia. Choć stosował znany z twórczości Klementyny z Tańskich Hoffmannowej sposób komunikowania się z dzieckiem¹⁴, a jego twórczość jest przykładem negatywnie dzisiaj ocenianego dydaktyzmu retorycznego¹⁵, to pokazywał w swych utworach dla dzieci i podręcznikach, że dziecko jest ważne. Świadczy o tym szereg literackich zabiegów, niejednokrotnie po raz pierwszy stosowanych w utworach adresowanych do dzieci. Jachowicz w sposób zamierzony i wyrazisty przedstawia „dziecięcy światek”, czyniąc go przestrzenią interesującą dla dorosłego, a jednocześnie miejscem wychowania młodego człowieka.

Jachowicz, który zasłynął jako pierwszy polski autor bajeczek i powiastek, czerpał wzory z twórczości poprzedników. Głównie były to osiągnięcia Hoffmannowej, z zamiłowania nauczycielki, uznawanej za twórczynię polskiej beletrystyki dla młodych, ale najpewniej znane mu też były prace niemieckich pisarzy, choćby Heinricha Hoffmana. Prawdopodobnie właśnie *Złota różdżka* tego autora była wzorem dla tworzonych przez poetę bardzo dobrych kompozycyjnie bajeczek i powiastek dla najmłodszych, takich jak: *Chory kotek*, *Andzia*, *Tadeuszek*, *Figielki Kazia* i inne. Oczytany w literaturze i otwarty na nowości Jachowicz zaczerpnął typowy dla niemieckich utworów dla dzieci tamtego okresu schemat strukturalny dydaktycznych wierszy. Potrafił jednak stworzyć własny styl, który dzisiaj nazywamy modelem bajki jachowiczowskiej¹⁶. Jednocześnie znał dzieła wielkich poetów niemieckich i traktaty Rousseau. Jak pisze Kaniowska-Lewańska, chwalił twórczość Juliana Ursyna Niemcewicza, Kazimierza Brodzińskiego, Kajetana Koźmiana, Franciszka Dionizego Książnika. Jego zainteresowanie literaturą było zatem dużo szersze, niż wnosilibyśmy z dziecięcych wierszy, które pisał. Jego aktywność nie skupiała się zresztą tylko na sprawach związanych z dzieckiem, ale wychodziła daleko w obszary działań politycznych (Związek Wolnych Polaków, Towarzystwo Patriotyczne), służących głosem wolności narodowej i sprawom społecznym (Towarzystwo Dobroczynności). Po przybyciu do Warszawy, wówczas pod panowaniem carskiej Rosji, czyli od roku 1819, rosło zaangażowanie Jachowicza w sprawy społeczne. Objawiało się to postawą patriotyczną, umiłowaniem polskiego języka i literatury, afirmacją powstania listopadowego, głoszeniem miłości do rodzimej ziemi i jej kultury.

¹⁴ Alicja Ungeheuer-Gołąb, „Otwarty dydaktyzm czytanek Klementyny z Tańskich Hoffmannowej”, w: *Sezamie, otwórz się! Z nowszych badań nad literaturą dla dzieci i młodzieży w Polsce i za granicą*, red. Alicja Baluch, Kazimierz Gajda (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej 2001), 145–149.

¹⁵ Por. Eugeniusz Czaplejewicz, *Pragmatyka, dialog, historia. Problemy współczesnej teorii literatury* (Warszawa: PWN 1990), 176; tenże, „Tradycja i założenia poetyki pragmatycznej”, w: *Problemy poetyki pragmatycznej*, red. Eugeniusz Czaplejewicz (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1977), 11–46.

¹⁶ Cieślowski, „Model Jachowiczowskiej bajki i powiastki”, 7–37.

W Warszawie, po wstępnych praktykach pedagogicznych, Jachowicz dostał pracę nauczyciela w słynnej wówczas pensji prowadzonej przez Zuzannę Wilczyńską. Był zdolnym nauczycielem, wnikliwym obserwatorem życia publicznego i poetą. Tam właśnie zetknął się z uznaną już wówczas pisarką Klementyną Hoffmanową, nawiązał kontakty z Kazimierzem Brodzińskim, Ignacym Chrzanoskim, a w latach 30. z Janem Nepomucenem Janowskim i Joachimem Lelewelem. Jego zaangażowana postawa podczas powstania listopadowego pozbawiła go posady w szkolnictwie rządowym, kontrolowanym przez władze carskie. Podjął wówczas pracę domowego nauczyciela i korepetytora, a jednocześnie wychowawcy postaw patriotycznych. Starał się szerzyć polskość i oświatę wśród swych czytelników i wychowanków. W latach 40. XIX wieku, mimo ograniczeń ze strony władz, nie zrezygnował z działalności w Towarzystwie Dobroczynności i nadal stosował nowoczesne metody pracy wychowawczej z dziećmi. Prawdopodobnie tylko dlatego, że pozostał na stanowisku opiekuna, mógł uchronić przed presją cenzorów powstały z jego inicjatywy zakład sierot.

Pedagogiczne skłonności Jachowicza, które ujawniły się w Warszawie, dawały mu satysfakcję i motywację. Wolał nauczać niż pracować w kancelarii. Jak podają dane biograficzne, był światłym nauczycielem, a jego wykształcenie obejmowało znajomość łaciny, greki, języka niemieckiego, umiejętność myślenia filozoficznego¹⁷. Starał się udoskonalać wykład, wprowadzając nowe metody pracy, które często sam wymyślał. Co ciekawe, o ile początkowo interesował go rozwój chłopców, o tyle praca wychowawcza pokazała mu wiele obiecujących możliwości kształcenia i wychowania dziewcząt. Poszukiwanie ich trafiło na podatny grunt ideowy, w tym czasie zaczęto sobie bowiem uświadamiać, jak ważną rolę w życiu każdego człowieka odgrywa kobieta, w domyśle matka. I choć wiele z utworów Jachowicza ma charakter upomnień, które dziś już nie należą do podstaw pracy wychowawczej z dzieckiem, swą wymową świadczą o tym, że był pedagogiem z powołania. To jemu przypisuje się słowa: „gdzie nie ma miłości i ufności, tam żadna najkunsztowniejsza metoda nie poradzi”¹⁸. Drobne utwory dydaktyczne, które pisał dla najmłodszych, były częścią pracy nad udoskonalaniem metod pedagogicznych i stały się skutecznym i popularnym narzędziem wychowawczym. Warto też zauważyć, że po stracie młodej żony i synka twórczość ta leczyła go ze smutku.

W 1824 roku wydano drukiem *Bajki i powieści*, które zawierały utwory tłumaczone z literatury niemieckiej i francuskiej oraz ody i sielanki autora z okresu lwowskiego wraz z tekstami przeznaczonymi dla dzieci. Tom zyskał przychylne recenzje. W 1826 roku zbiór został uzupełniony o kolejne utwory i wydany w drukarni Onufrego Łątkiewicza. Należące do pierwszego okresu twórczości pisarza przypowiastrki Jachowicza były wielokrotnie wznawiane. Jak zauważa

¹⁷ Kaniowska-Lewańska, *Stanisław Jachowicz...*, 52.

¹⁸ Zob. Bronisław Korwin, „W setną rocznicę urodzin Stanisława Jachowicza”, *Wędrowiec* 14 (1896), 265. Cyt. za: tamże, 53.

Kaniowska-Lewańska, „są to utwory moralistyczne, narracyjne, w których postaci i zdarzenia mają wymowę uniwersalną”¹⁹. W kolejnych latach pojawiały się znane do dzisiaj bajki i powiastki, realizujące schemat bajeczki dydaktycznej z przestrożą, winą i karą, którą ponosi bohater literacki²⁰. Jachowicz zasłynął dzięki tym właśnie utworom, ale należy pamiętać, że ma na swym koncie także teksty dotyczące uczenia się i wychowania, jak np.: *Nauka w zabawce* (1829), *Rozmowy mamy z Józią* (1829), *Zabawki dla małych dzieci* (1837), *Pierwsze nauczki Tadzia* (1839, pisane wraz z żoną), *Zabawka abecadłowa* (1848), *Abecadlnik powszechny* (1849), *Ojciec do syna rolnika* (1853). Na uwagę zasługują również śpiewniki: *Śpiewnik dla dzieci* (1854), *Nowe śpiewy dla dzieci* (1856). W jego dorobku znalazły się ponadto teksty o sprawach społecznych.

Zainteresowanie pisarza-pedagoga losem i rozwojem polskich dzieci odzwierciedliło się w organizowaniu wraz z Fryderykiem Skarbkiem Instytutu dla Moralnie Zaniedbanych Dzieci, którego Jachowicz został dyrektorem. W 1830 roku działał w Towarzystwie Patriotycznym, a po upadku powstania listopadowego w Towarzystwie Wychowania Dzieci po Poległych Rycerzach, był też członkiem Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności. Obok funkcji związanych z nauczaniem i twórczości literackiej pisarz uczestniczył w tworzeniu czasopism dla dzieci, były to: „Rozrywki dla Dzieci” i „Tygodnik dla Dzieci”. Ponadto redagował podręczniki. W okresie popowstaniowym, gdy państwowe instytuty i pensje uległy rusyfikacji, wcielił się w rolę nauczyciela prywatnego. Jak podają źródła historyczne, wielu rodziców wybierało wówczas dla swych dzieci nauczanie domowe, które obejmowało historię i kulturę Polski. Jachowicz zajmował się nie tylko nauczaniem literatury i języka, ale wcielał też idee pedagogiczne, które realizowało wiele późniejszych świątłych guwernantek²¹. Pedagog zauważał potrzebę kształcenia dziewcząt.

W późniejszym okresie pisarz skoncentrował się na rozwijaniu dzieci w szkołach rzemieślniczych. Stało się tak z powodu zamykania przez władzę szkół prywatnych i żeńskich pensji. Powstała z inicjatywy Jachowicza szkoła rzemieślnicza pełniła bardzo ważną funkcję wdrażania młodych mężczyzn do wykonywania konkretnego zawodu. Jak już wspominałam, Jachowicz interesował się metodami wychowania i nauczania, rozumiał potrzebę właściwego poziomu kształcenia i był otwarty na nowe pomysły w tej dziedzinie, które płynęły z krajów ościennych. Teofil Nowosielski – młody pedagog i podobnie jak Jachowicz poeta – zdobywał dla niego informacje na temat rozwoju pedagogiki, odwiedzając domy opieki nad dzieckiem Jana Svobody czy rozmawiając z Fryderykiem Fröblem. Działalność zainspirowaną tymi wzorami realizowano w ramach Towarzystwa Dobroczynności. W ochronkach stosowano nowoczesne

¹⁹ Tamże, 57.

²⁰ Ungeheuer-Gołąb, „O dydaktycznych wierszach...”, 155–164.

²¹ Skrodzki, *Wieczory piątkowe...*, 132.

metody pracy zaczerpnięte z pedagogiki Svobody i Fröbela. Brano pod uwagę zarówno treści dydaktyczne, jak i potrzeby dziecka związane z zabawą. Jak pisze Kaniowska-Lewańska: „Nie stosowano cielesnych kar, nie straszono dzieci, nie męczono pracą produkcyjną, nie zmuszano do nadmiernych praktyk religijnych. Pozwolono im się bawić, śpiewać, recytować wiersze i zajmować się zajęciami pomagającymi w rozwoju – stosownie do wieku”²². Dla tych właśnie dzieci Jachowicz pisał służące wychowaniu i zabawie wiersze, powiastki, bajeczki, piosenki, rozmowy. Zdaniem Kaniowskiej-Lewańskiej bardzo ważnym walorem polskich ochronek był własny repertuar czytanych tam tekstów, który odpowiadał poziomowi rozwoju i zainteresowaniom dzieci²³. Prowadzenie szkoły rzemieślniczej i zainteresowanie dydaktyką pozwoliły natomiast Jachowiczowi na przygotowywanie podręczników i poradników dla warstw plebejsko-proletariackich, były to: *Książka dla rzemieślnika* (1855 i wydania następne) oraz wydawnictwo seryjne *Rozrywki dla młodzieży rzemieślniczej* (1856, 1857).

Dopiero gdy zwróci się uwagę na szerokie pole zainteresowań i aktywności pisarza, jego stereotyp bajkopisarza dla małych dzieci nieco słabnie. Przez długi czas pisarstwo dla dzieci i skłonność do zajmowania się ich kulturą stawiały twórców i badaczy w pozycji zinfantylizowanej. Dopiero od niedawna krytycy i badacze biorą pod uwagę znaczenie pajdocentrycznej kultury i związanej z nią myśli, ale tylko nieliczni uznają ją za szczególnie ważną, a czasem stawiają wyżej niż obszary polecane dorosłym²⁴. Postać Stanisława Jachowicza jest ważna w rozwoju polskiej myśli pedagogicznej i literatury dla dzieci nie tylko dlatego, że był on pisarzem dla dzieci i aktywnym pedagogiem, ale także z uwagi na to, że doskonale potrafił łączyć te dwie aktywności, będąc jednocześnie wybitnym, dobrze wykształconym nauczycielem i twórcą. Jachowicz jako pierwszy złączył w swym zawodowym doświadczeniu aspekt pedagogiczny z literackim, uznając tym samym dziecko za istotę wrażliwą na rytm, rym, eufonię, poetyckie widzenie świata. Także Hoffmanowa, z której Jachowicz brał przykład, interesowała się obszarem pedagogiki i starała się trafić do dziecka poprzez tekst literacki. Podobne połączenie intencji twórczych było właściwe dla pracy Nowosielskiego i kolejnych ważnych dla rozwoju literatury dziecięcej autorów, takich choćby jak Maria Konopnicka i Janusz Korczak. Nurt ten rozwijają także współcześni badacze literatury i pedagogii: Joanna Papuzińska, Alicja Baluch, Katarzyna Krason, Alicja Ungeheuer-Gołąb. Szczególne zespolenie twórczości dla dzieci i dziecka w procesie rozwoju i wychowania dało wyraz badaniu tych sfer w pracach prowadzonych na pograniczach dziedzin naukowych przez takich badaczy jak: Joanna Papuzińska, Maria Kielar-Turska, Alicja Baluch, Katarzyna Krason, Alicja Ungeheuer-Gołąb. Warto

²² Kaniowska-Lewańska, *Stanisław Jachowicz...*, 98–99.

²³ Tamże.

²⁴ Przykładem nowego podejścia do literatury dziecięcej jest książka Grzegorza Leszczyńskiego *Wielkie małe książki. Lektury dzieci i nie tylko* (Poznań: Media Rodzina 2015).

zdawać sobie sprawę, że literatura dla dzieci czy tworzona w drugiej połowie XX wieku literatura dziecięca powstawała i powstaje z inspiracji dzieciństwem, dzieckiem i jego światem. Teksty Jachowicza, choć przesycone nutą moralistyczną, były na swój sposób nowatorskie, a przede wszystkim dotyczyły spraw dziecka. Poeta-pedagog przedstawiał obrazki z życia rodziny, dziecięce wady i przewinienia, wzorce zachowań wywodzące się z zasad chrześcijaństwa. Odwoływał się do potrzeby zabawy, posługując się dziecięcym językiem i formą łatwą do przyjęcia przez małe dziecko. Wprowadzał nowatorskie jak na tamte czasy środki literackie. Korzystał z ludowego repertuaru tekstów dla dzieci, adaptując do swych utworów niektóre ludowe motywy i konwencje. Jachowicz zwracał uwagę na rolę i miejsce społeczne ludu. Był zbieraczem ludowych przysłów i chętnie włączał je do swych tekstów. O jego poważnym podejściu do sfery rozwoju dziecka świadczy też to, że on sam i jego druga żona Antonina prowadzili dzienniki rozwoju ich syna. To jedne z pierwszych takich notatek w Europie, a pierwsze w Polsce. Zawierają refleksje na temat rozwijających się funkcji poznawczych i mowy dziecka. Świadczy to o rzeczywistym zainteresowaniu obojga życiem i wzrastaniem najmłodszych. Cennym nowatorskim działaniem było ponadto wydanie śpiewników i zwrócenie tym uwagi na rolę pieśni i melodii słowa w wychowaniu dziecka.

Literatura dziecięca i pedagogika – miejsca wspólne

Proces rozwoju literatury adresowanej do dziecka jak żaden inny obszar kultury pokazuje, jak w ciągu wieków zmieniał się stosunek dorosłych do dzieci i dzieciństwa. Rejestruje zmiany, jakie zachodziły w rozwoju nurtów pedagogicznych i psychologii. Wszelkie osiągnięcia w sferze pedagogicznej trafiały na karty dziecięcych książek. Przewrót kopernikański w pedagogice zmaterializował się w kreacji pełnoprawnego dziecięcego bohatera, który zaczął być traktowany w sposób podmiotowy. Śledząc sferę komunikacji między dzieckiem a dorosłym w utworach dla dzieci, wyraźnie zauważa się zmianę stosunku opiekunów do wychowanków. Pisała na ten temat Baluch, wskazując międzyosobowe modele takich relacji, od kształtowania znanego z utworów Jachowicza po porozumienie, które powinna reprezentować najnowsza poezja²⁵. W miarę przekształcania się literatury dla dzieci w literaturę dziecięcą²⁶ zmienia się dydaktyzm utworu literackiego, coraz częściej ma charakter dialogowy, który niejednokrotnie podnosi rangę artystyczną tekstu²⁷. Literatura dla dzieci przeszła więc drogę od utworów skupionych

²⁵ Alicja Baluch, „Przestrzeń międzyosobowa a wychowanie”, w: tejsze, *Dziecko i świat przedstawiony, czyli tajemnice dziecięcej lektury* (Wrocław: Wydawnictwo Waclaw Bagiński i Synowie 1994), 83–99.

²⁶ Waksmund, *Od literatury...*, 12–85.

²⁷ Zofia Budrewicz, *Czytanka literacka w gimnazjum międzywojennym. Geneza, struktura, funkcje* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej 2003), 92–93.

na pouczeniu i moralizatorstwie według nieomyślności dorosłego do realizowania wzorców inspirowanych wyobraźnią dziecka – lirycznych, przekornych, odważnych, a nawet agresywnych. Dziecięcy bohater zaczyna mieć własne zdanie na temat swego życia i wydarzeń w świecie, a wraz z nim zmienia się też refleksja odbiorcy. Należy pamiętać, że w ciągu ponad dwustu lat istnienia tego obszaru kultury tekst tworzony dla dzieci zawsze był determinowany pedagogiczną normą właściwą dla czasu powstania utworu. Literatura podlegała wpływom kulturowym, społecznym, ideologicznym i religijnym. Zmieniała się też w zależności od wiedzy psychologii rozwojowej i dominujących nurtów pedagogicznych. Wpływy takie były szczególnie wyraźne w sytuacjach, gdy tekst był traktowany jako narzędzie wychowania. Jak pisałam w jednym z artykułów, dorosły często indoktrynuje dziecko, „wychowanie ma zmieniać jednostkę – jest zawsze związane z czymś szerszym, ze społeczeństwem, z rodziną, religią, ideologią”²⁸. Z biegiem czasu utwór literacki stał się doskonałym środkiem przekazywania młodym rozmaitych idei, począwszy od osiemnasto- i dziewiętnastowiecznych myśli o wychowaniu dobrego obywatela, patrioty, chrześcijanina, poprzez okres zaborów i hasła walki narodowowyzwoleńczej, sprawy ludu, kobiet, dzieci, na wojennych produkcjach niosących idee proletariackie, prosowieckie, antychrześcijańskie oraz współczesnych myślach antypedagogicznych, wolnościowych, globalizacyjnych skończywszy.

Początek XX wieku, po hasłach obywatelskich Władysława Bełzy, przyniósł inspiracje folklorem – spuściznę po romantykach. Bolesław Hadaczek, poszukując wychowawczej funkcji literatury dla młodych tamtego okresu, zwrócił uwagę na kilka istotnych wówczas tendencji. Jednym z kręgów współdziałania tych dziedzin było pisarstwo nawiązujące do pedagogiki obywatelsko-państwowej. W tym nurcie propagowano za pomocą literatury takie idee jak: cierpienie i walka o niepodległość, pochwała pracy i nowy obraz Polaka, kult rzeczy swojskich, solidaryzm społeczny, kult wodza Józefa Piłsudskiego, wrogość do Związku Radzieckiego i gloryfikacja Kresów Wschodnich. W tym samym czasie rodziła się też pedagogika demokratyczno-socjalistyczna, która pobudziła twórców do opisu takich zjawisk jak: bieda społeczna, życie dziecka robotniczego, świadomość proletariacka, socjalistyczna pedagogika, wątek wychowania patriotycznego w klimacie pedagogiki demokratycznej²⁹. Okres ten stanowił czas szybkiego rozwoju nauk psychologicznych i pedagogiki. W wyniku osiągnięć psychologii rozwojowej (badania Jeana Piageta) wielu badaczy i twórców zwróciło uwagę na dziecko i związaną z nim myśl pajdocentryczną. Pojawiło się sporo tekstów literackich, które dziś ocenia się najwyżej pod względem artystycznym, reprezentujących

²⁸ Alicja Ungeheuer-Gołąb, „Od wolno ci do wolności (rozważania o wychowaniu i literaturze dla dziecka)”, w: *Wolność i wyobraźnia w literaturze dziecięcej*, red. Anna Czabanowska-Wróbel, Marta Kotkowska (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2017), 27.

²⁹ Bolesław Hadaczek, *Wychowanie przez literaturę w Polsce międzywojennej* (Warszawa-Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie 1973).

psychologizm i pajdocentryzm. W myśl wychowania zgodnego z wiarą chrześcijańską kształtowała się pedagogika religijna i literatura głosząca ideały nadprzyrodzonego przeznaczenia człowieka. Dla dzieci młodszych za sprawą Marii Konopnickiej i następców rozwijał się wówczas silnie nurt liryczny, pozwalający dziecku zachwycić się przyrodą ojczystą, penetrować okolicę i radośnie konsumować świat zabawy (Zofia Rogoszówna, Ewa Szelburg-Zarembina, Janina Porażyńska, Hanna Januszewska, Lucyna Krzemieniecka). Obok liryki kontynuowano pisarstwo bajek i powiastek w nurcie poezji żartobliwej Jana Brzechwy i Juliana Tuwima, którzy pokazywali w krzywym zwierciadle świat dorosłych i mieszczański styl biedermeier, bez ogródek wyśmiewając wady dorosłych. W tym czasie rodzą się powieści Janusza Korczaka, który wskazuje w nich, jak ważne jest dziecko, dając mu prymarne znaczenie w świecie. Autor ten uzmyslał, jak mało dorosły wie o dziecku: „Chcę nauczyć rozumieć i kochać cudowne, pełne życia i olśniewających niespodzianek – twórcze «nie wiem» współczesnej wiedzy w stosunku do dziecka”³⁰.

Po II wojnie światowej powstawały utwory przesyczone ideami komunistycznymi, sławiące wodzów, jak wcześniej Piłsudskiego, teraz Lenina, Stalina, Bieruta, propagujące ideologię komunizmu. Pielęgnowane były literackie świadectwa związków z komunistycznym obrazem Europy, a puszczane w niebyt oznaki łączące Polskę ze Stanami Zjednoczonymi i Europą Zachodnią. Jednocześnie w tekstach dla dzieci kultywowano miłość do dzieci wszystkich narodów, podkreślano przodujące miejsce Polski na scenie światowej polityki, kultury i przemysłu. Z uwagi na to, że piśmiennictwo dla dzieci przechodziło mniej restrykcyjną cenzurę, niektórzy z pisarzy wybierali tę formę do przemycania uniwersalnych idei, takich jak: miłość bliźniego, przyjaźń z innymi narodami, ukochanie kraju rodzinnego i najbliższych, piękno ojczystej natury. Do ważniejszych dla tego okresu można zaliczyć takie zjawiska i wydarzenia w kulturze jak:

- debiuty: Wanda Chotomska, Maria Krüger, Hanna Januszewska,
- odwilż październikowa 1956 (pierwsza fala wznowień),
- rozwój polskiej szkoły ilustracji,
- rozwój rodzimej baśni literackiej,
- rozwój prozy przygodowej i obyczajowej,
- tłumaczenia literatury zagranicznej (cenzura),
- rozwój poezji dla dzieci, w tym liryki awangardowej.

Kilkadziesiąt powojennych lat wychowawczego oddziaływania literatury dziecięcej na odbiorcę wciąż czeka na opis i wnikliwe badanie. To czas prężnego rozwoju odmian gatunkowych powieści: podróżniczo-przygodowej, wojennej, sentymentalnej, obyczajowej, kryminalnej, fantastycznej. Większość tych dzieł niosła odbiorcom właściwe dla ich autorów przesłanie dydaktyczne. Kontynuowano

³⁰ Janusz Korczak, *Wybór pism pedagogicznych*, t. I (Warszawa: PZWS 1958), 10.

twórczość poetycką, która także wywierała wpływ na sposób myślenia i postawy czytelników³¹.

Po roku 1989 nastąpił przełom, który charakteryzuje niespotykany wcześniej chaos w przekazach dla młodego pokolenia. Nowo powstające wydawnictwa prześcigają się w publikowaniu jak największej liczby utworów, hołdując bardziej zasadzie zapełniania rynku i łatwego zbytu niż dbałości o jakość artystyczną wydawanych pozycji. Na księgarskich półkach pojawiają się produkcje disneyowskie i przedruki nowości z Zachodu, które bywają objawem wypraw po „nowe”, ale niekoniecznie są dziełami o wysokiej wartości literackiej. Wolny rynek sprawia, że jakość produkcji wydawniczych jest nierówna, co widoczne jest też w treściach przekazywanych młodym odbiorcom. W wyniku wprowadzania pospiesznych zmian w systemie myślenia o świecie daje o sobie znać na rynku księgarskim i w wyborze czytelniczym zjawisko „supermarketu wartości”³². Jednocześnie za cenne należy uznać unikanie w treści utworów odwołań ideologicznych, rozwój wątków sentymentalnych, lirycznych, humorystycznych, autotematycznych. Nowe pokolenie twórców nie korzysta już z modelu pozytywistycznego i socrealistycznego, ale wypracowuje własne rozwiązania lub zaczyna korzystać z doświadczeń zachodnioeuropejskich. Autorzy zwracają uwagę na potrzeby dzieci związane z ich wiekiem, zainteresowaniami, sytuacją społeczną.

Ostatnie lata przynoszą akcje wypełniania luk w wydawnictwach dla dzieci. Za ważny krok należy uznać serię Muzeum Powstania Warszawskiego, w ramach której odbiorcy w przystępny sposób zapoznawani są z obrazem wojny, Holokautu, powstania warszawskiego. Do łask wracają książka-zabawka i książka obrazkowa, a kolejni odbiorcy odkrywają urok polskiej szkoły ilustracji. Pojawiają się utwory biograficzne dla młodszych odbiorców opowiadające o ważnych postaciach, jak: Jan Heweliusz, Janusz Korczak, Julian Tuwim, Maria Skłodowska. Literatura dziecięca XXI wieku obejmuje też coraz częściej tematy uznawane dotąd w polskim piśmiennictwie dziecięcym za tabu. Kwestie takie jak: śmierć, choroba, kalectwo, seksualność, cielesność, problem uchodźstwa oraz różnego rodzaju „obrzydlstwa” (robactwo, wypróżnianie) wkraczają także na karty książek dla najmłodszych. Dzieciący bohater utworów dla najmłodszych przeszedł drogę od karanego nieudacznika – Piotrusia Rozzochrańca do aroganckiego, ale lubianego Koszmarnego Karolka. Autorzy, budując wzorzec bohatera, nie korzystają już z ponadczasowych wzorów, ale dostosowują charakter postaci do potrzeb i fascynacji dziecka. Tym sposobem często we współczesnej literaturze dla dzieci wygrywa model antypedagogiczny. Obok niego wykształcił się też bohater o specjalnych potrzebach,

³¹ Katarzyna Krasoń, „Wychowanie przez poezję”, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, red. Krystyna Heska-Kwaśniewicz (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2008), 215–238.

³² Zbigniew Bauman, „Kultura płynnej nowoczesności”, w: *Bauman o popkulturze. Wypisy*, wyb. Mateusz Halawa, Paulina Wróbel (Warszawa: WAIP 2008), 66. Cyt. za: Grzegorz Leszczyński, *Książki pierwsze. Książki ost@tnie* (Warszawa: Wydawnictwo SBP 2012), 137.

wymagający w jakiejś sferze środków pomocy, wsparcia, terapii, ponieważ postęp w rozwoju pedagogiki specjalnej i terapii pedagogicznej naturalnie objął też treści utworów dla dzieci, tworząc odmianę prozy terapeutycznej³³.

Podsumowując, wśród najważniejszych zjawisk, jakie pojawiły się w obszarze polskiej literatury dziecięcej pod koniec XX wieku, należy wymienić:

- przewagę archetypu nad sygnaturą,
- realizm magiczny,
- przełamywanie tabu,
- karnawalizację świata,
- sentymentalizm i żeńskość,
- chęć zawłaszczenia wyobraźni czytelnika,
- wykorzystywanie języka baśni,
- funkcję inicjacyjną,
- kryminał i horror,
- zjawisko gry/zabawy z czytelnikiem,
- dekonstrukcjonizm i postmodernizm.

We współczesnych utworach podejmowane są bardzo różne wątki zaczerpnięte z kultur obcych, ale i rodzimej, wśród nich: wątek sentymentalny, liryczny, fantastyczny, komiczny, awanturniczno-kryminalny, detektywistyczny, autotematyczny. Silnie rozwinęły się niektóre typy prozy, np.: proza fantastyczna, sensacyjno-kryminalna, inicjacyjna. Każda z odmian dzieli się na bardziej szczegółowe nurty. W obrębie prozy fantastycznej można wyróżnić nurt imaginacyjny, *fantasy*, fantastyki baśniowej i prozy fantastycznej dla małych dzieci. Proza sensacyjno-kryminalna rozwija nurt detektywistyczny, kryminalno-awanturniczy, komiczno-kryminalny i *horror story*. W obszarze prozy inicjacyjnej można znaleźć nurt porządkujący, przełamywania stereotypów i transgresyjno-dezorientujący³⁴. Zjawiska te z jednej strony są skutkiem przemian cywilizacyjnych, a w nich przemian w stosunku społeczeństw do wychowania, z drugiej mogą być podłożem dla wszelkich działań o charakterze edukacyjnym. W dzisiejszych czasach światły pedagog, podobnie jak w XIX wieku Jachowicz, będzie budował i wspierał rozwój dziecka poprzez konfrontowanie go z literaturą, dodajmy, literaturą także będącą w rozwoju, w której tradycyjna funkcja mentora właściwie nie istnieje.

Obecnie, w myśl najnowszych zmian w szkolnictwie, program edukacyjny zakłada powrót do wartości narodowych, kultywowanie idei piłsudczykowskich, propagowanie polskości jako wartości nadrzędnej ponad idee globalizacyjne i unijne. Hasła te weszły jako pożądane do programów literatury i historii wraz

³³ Na terapeutyczne walory baśni zwracał uwagę Bruno Bettelheim. Zob. tenże, *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, t. 1–2, przeł. Danuta Danek (Warszawa: PIW 1985). W Polsce o bajce terapeutycznej jako pierwszej pisała Maria Molicka. Zob. też, *Bajki terapeutyczne dla dzieci* (Poznań: Media Rodzina 1999).

³⁴ Zob. Grzegorz Leszczyński, *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji* (Warszawa: Wydawnictwo SBP 2010).

ze zmianami w kanonie lektur obowiązkowych. Prawdopodobnie spowoduje to pojawienie się nowych utworów literackich dla dzieci, wypełniających zadania stawiane przed dorosłymi i dziećmi przez najnowszy program edukacji.

Zakończenie

Warto nie zapominać o Stanisławie Jachowiczu, jego utworach dla dzieci i pedagogicznej aktywności, gdyż dał on podwaliny pod rozwój jednej z niezwykle interesujących dziedzin kultury – literatury dla dzieci. Praca Jachowicza jest godna naśladowania, a jego słowa cytowane jako motto niniejszego tekstu powinny zapaść w serce nam wszystkim – pedagogom, pisarzom, wychowawcom, rodzicom – ocenią nas dzieci.

O wartości jego twórczości literackiej można przeczytać w rozprawach Izabeli Kaniowskiej-Lewańskiej, Jerzego Cieślakowskiego, Tadeusza Rojka, Gertrudy Skotnickiej, Ryszarda Waksmunda, Alicji Baluch, Joanny Papuzińskiej, Alicji Ungeheuer-Gołąb, Grzegorza Leszczyńskiego. Choć dydaktyczne utwory stały się już niemodne i niekiedy stanowią przedmiot żartów kolejnych odbiorców, nie należy zapominać o dawnej literaturze dla dzieci, gdyż tworzy ona podłoże dla rozumienia zjawisk współczesności. Postać Jachowicza jest ważna nie tylko z uwagi na wzbogacenie doświadczenia literackiego współczesnego czytelnika. W moim odczuciu jego sylwetka jest interesująca, gdyż łączył wychowawcze i estetyczne potrzeby dziecka. Ów pedagog-poeta dziełem całego swego życia ukształtował model opiekuna dziecka. Był wrażliwy na zmiany społeczne i potrzeby rozwojowe swych podopiecznych. Kaniowska-Lewańska działalność pedagogiczną Jachowicza określa jako prekursorską, porównując ją do aktywności przedstawiciela kolejnego pokolenia, Janusza Korczaka, co stawia poetę w pierwszym rzędzie wielkich postaci, które swoim życiem pokazały postawę otwartą na sprawy dziecka. Pisarz zmarł, pracując do końca, w 1857 roku.

Warto też pamiętać, że związek pedagogiki i literatury dziecięcej jest szerszy niż aspekt pragmatyki wychowania, gdyż literatura oddziałuje na odbiorcę poprzez wywoływanie uczuć³⁵. Utwór literacki dla dzieci jest zwierciadłem, w którym odbija się prawdziwa dziecięca natura. Jeśli jako wychowawcy chcemy naprawdę poznać dziecko, powinniśmy studiować teksty, które karmią jego wyobraźnię.

Streszczenie: W artykule przedstawiono sylwetkę Stanisława Jachowicza – twórcy literatury dla dzieci w Polsce oraz pedagoga żyjącego w XIX wieku. Autorka krótko scharakteryzowała obszary jego działalności literackiej, pedagogicznej i społecznej. Uwzględniła znaczenie

³⁵ Joanna Papuzińska, *Dziecko w świecie emocji literackich* (Warszawa: Wydawnictwo SBP 1996).

aktywności Jachowicza dla rozwoju współczesnej literatury dziecięcej. Postać pisarza-pedagoga została tu wykorzystana jako tło dla podjęcia tematu związków między pedagogiką a literaturą dla dzieci. Zwrócono uwagę na niektóre zależności między obydwoma dziedzinami. Podjęto próbę wskazania wspólnych obszarów i wpływów, które determinują wychowawczą funkcję utworów literackich dla młodych czytelników. Autorka akcentuje wspólną ideę pedagogicznych i przesłań włączanych do piśmiennictwa dla dzieci na przestrzeni jego rozwoju.

Słowa kluczowe: literatura dla dzieci, pedagogika, Stanisław Jachowicz

Bibliografia

- Ariès, Philippe. *Historia dzieciństwa*, przeł. Maryna Ochab. Gdańsk: Wydawnictwo Marabut, 1995, wyd. fr. 1960.
- Baluch, Alicja. „Przestrzeń międzyosobowa a wychowanie”. W: tejsze, *Dziecko i świat przedstawiony, czyli tajemnice dziecięcej lektury*. Wrocław: Wydawnictwo Waclaw Bagiński i Synowie, 1994, 83–99.
- Baluch, Alicja. „Sacrum – przekroje tematyczne (od Jachowicza do Kulmowej)”. W: tejsze, *Czyta, nie czyta... (o dziecku literackim)*. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne, 1998, 72–83.
- Bauman, Zbigniew. „Kultura płynnej nowoczesności”. W: *Bauman o popkulturze. Wypisy*, wyb. Mateusz Halawa i Paulina Wróbel. Warszawa: WAIP, 2008.
- Beniaminek czy podrzutek, głosy o literaturze dla dzieci i młodzieży*, wyb. Hanna Bielawska. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1982.
- Bettelheim, Bruno. *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, t. 1–2, przeł. Danuta Danek. Warszawa: PIW, 1985.
- Budrewicz, Zofia. *Czytanka literacka w gimnazjum międzywojennym. Geneza, struktura, funkcje*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003.
- Cieślowski, Jerzy. „Model Jachowiczowskiej bajki i powiastki”. W: tegoż, *Literatura i podkultura dziecięca*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy Ossolińskich, 1975, 7–37.
- Cieślowski, Jerzy. *Wielka zabawa*. Wrocław: Wydawnictwo im. Ossolińskich, 1985.
- Czaplewicz, Eugeniusz. *Pragmatyka, dialog, historia. Problemy współczesnej teorii literatury*. Warszawa: PWN, 1990.
- Czaplewicz, Eugeniusz. „Tradycja i założenia poetyki pragmatycznej”. W: *Problemy poetyki pragmatycznej*, red. Eugeniusz Czaplewicz. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1977, 11–46.
- Durczyńska, Elżbieta. „Jachowicz – współtwórca polskiej literatury dziecięcej”. *Życie i Myśl* 7/8 (1951).
- Efekty kształcenia dla kierunku pedagogika według *Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce”* (Dz.U. 2018, poz. 1668); *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych* (Dz.U. 2018, poz. 1818); *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 września 2018 r. w sprawie studiów* (Dz.U. 2018, poz. 1861); *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 14 listopada 2018 r. w sprawie charakterystyk drugiego stopnia uczenia się dla kwalifikacji na poziomach 6–8 Polskiej Normy Kwalifikacyjnej* (Dz.U. 2018, poz. 2218).
- Hadaczek, Bolesław. *Wychowanie przez literaturę w Polsce międzywojennej*. Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, 1973.
- Kaniowska-Lewańska, Izabela. *Stanisław Jachowicz, życie i działalność*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1970.
- Kaniowska-Lewańska, Izabela. *Stanisław Jachowicz. Życie, twórczość, działalność*. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1986.

- Karpowicz, Stanisław, Szycówna, Aniela. „Nasza literatura dla młodzieży”. W: Aniela Szycówna, *Rys historyczny literatury dziecięcej*. Warszawa: Księgarnia Naukowa, 1904, 41–107.
- Kolasiński, Zygmunt. „Miejsce i data urodzenia Stanisława Jachowicza”. *Słowo* 149 (1908).
- Korczak, Janusz. *Wybór pism pedagogicznych*, t. I. Warszawa: PZWS, 1958.
- Korwin, Bronisław. „W setną rocznicę urodzin Stanisława Jachowicza”. *Wędrowiec* 14 (1896).
- Krasoń, Katarzyna. „Wychowanie przez poezję”. W: *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, red. Krystyna Heska-Kwaśniewicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008, 215–238.
- Kubale, Anna. *Dziecko romantyczne. Szkice o literaturze*. Wrocław: PAN, 1984.
- Kuliczowska, Krystyna. „Stanisław Jachowicz”. *Odrodzenie* 16 (1947).
- Leszczynski, Grzegorz. *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2010.
- Leszczynski, Grzegorz. *Książki pierwsze. Książki ost@tnie*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2012.
- Leszczynski, Grzegorz. *Wielkie małe książki. Lektury dzieci i nie tylko*. Poznań: Media Rodzina, 2015.
- Molicka, Maria. *Bajki terapeutyczne dla dzieci*. Poznań: Media Rodzina, 1999.
- Muszkowski, Jan. „Geniusz serca. Z powodu 75-letniej rocznicy śmierci Stanisława Jachowicza”. *Ruch Pedagogiczny* 3 (1933), 97–103.
- Papuzińska, Joanna. *Dziecko w świecie emocji literackich*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 1996.
- Prek, Ksawery. *Czasy i ludzie*. Wrocław: Ossolineum, 1959.
- Rojek, Tadeusz. *Kałamarz z bajkami. Opowieść o Stanisławie Jachowiczu*. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1979.
- Skrodzki, Eugeniusz Wielisław. *Wieczory piątkowe i inne gawędy*. Warszawa: PIW, 1962.
- Ungeheuer-Gołąb, Alicja. „O dydaktycznych wierszach Stanisława Jachowicza”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Pedagogika i Psychologia* 4, 46 (2007), 155–164.
- Ungeheuer-Gołąb, Alicja. „Od wolno ci do wolności (rozważania o wychowaniu i literaturze dla dziecka)”. W: *Wolność i wyobrażenia w literaturze dziecięcej*, red. Anna Czabanowska-Wróbel, Marta Kotkowska. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017, 19–30.
- Ungeheuer-Gołąb, Alicja. „Otwarty dydaktyzm czytanek Klementyny z Tańskich Hoffmanowej”. W: *Sezamie, otwórz się! Z nowych badań nad literaturą dla dzieci i młodzieży w Polsce i za granicą*, red. Alicja Baluch, Kazimierz Gajda. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2001, 145–149.
- Waksmund, Ryszard. „Liryka szarej godziny. Z zagadnień komunikacji literackiej w poezji dla dzieci”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 547. *Prace Literackie XXII* (1981), 155–172.
- Waksmund, Ryszard. *Literatura pokoju dzieciennego*. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1986.
- Waksmund, Ryszard. *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- Wroczyński, Ryszard. „Wstęp”. W: Jan Henryk Pestalozzi, *Pisma pedagogiczne*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, PWN, 1972, X–XI.
- Żarów-Mańszewska, Lidia. „Dziennik dla Dzieci Stanisława Jachowicza”. *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 4 (1961), 125–176.